

Kring trekronorsvapnet på svenska 1300-talsmynt

Av Lars O. Lagerqvist

Skomakare blev vid din läst, lyder ett gammalt klokt ordstäv. När nu en numismatiker ger sig in i den heraldiska debatten, och därtill en så omdebatterad fråga som det svenska trekronorsvapnet, är det ingalunda för att han tror sig ha någon lösning till hands; orsaken är närmast den, att han anser det vara myntförskarens skyldighet att *försöka* nå en förklaring till *alla* de egenskaper som ett mynt besitter, det må vara storlek, vikt, halt, teknik, bildkomposition – eller heraldik. Samtidig måste man naturligtvis vara medveten om, att bildframställningarna på mynt är sekundära – porträttet (om något) graveras inte på fri hand eller med monarken som sittande modell på myntverket, utan efter en teckning, s k visering, eller numera efter ett foto; vapnet återges efter en tidigare fastställd heraldisk förebild, låt vara att vi inte vet hur detta gick till i vårt land på 1300-talet. Man måste alltså nalkas problemet med försiktighet.

Låt oss för en gångs skull granska det existerande medeltida myntmaterialet från Sverige – före 1400 – som en utgångspunkt. Den ensamma, öppna kronan –

någon sluten finns inte före Erik XIV – är känd sedan 1200-talets början från flera myntgrupper (1); vill vi räkna med krönt kungahuvud kan vi gå tillbaka till ca 1180 eller obetydligt tidigare. Till en början symboliserar den helt enkelt kungamakten eller, om man så vill, Sverige. Under 1300-talet och senare tycks den även kunna stå för kungens huvudsäte, Stockholm, i dess egenskap av myntort (2). På liknande sätt används enstaka bokstäver – ibland är de regentens eller myntherrens namninitial, ibland syftar de på myntorten, i några fall, särskilt vid mitten av 1300-talet, har de ännu inte kunnat förklaras tillfredsställande (3).

Under Birger Magnusson – möjligen med början redan i slutet av faderns regering – eller med andra ord ca 1290-1319, slås ånyo ett tvåsidigt mynt, efter

Fig. 1. Medeltida svenska mynt: a. Knut Eriksson, krönt framvänd kungabild, 1180-talet, b. Johan Sverkersson (1216-22), Uppsala, penning med krona, c. Valdemar, penning med krönt lejonhuvud, väl «heraldisk förkortning» med folkungasymbolik, d. Birger Magnusson (1290-1318), tvåsidig penning med krona på ena, bokstav på andra sidan. Foto liksom 2-3 Nils Lagergren, ATA.

Fig. 2. Magnus Eriksson (1319-63). a. Tvåsidig penning med folklungalejon/krona, b. Dito med folklungalejon/tre kronor, c. Ensidig penning (brakteat) med två motställda kronor (Sverige och Norge).

det att endast brakteater utgivits på fastlandet allseda 1100-talet. Detta bär på ena sidan en krona, vars symbolvärde inte behöver diskuteras. Frånsidan har varierande bokstäver, som med stor sannolikhet kan tolkas, t ex B = Birger, E = (hertig) Erik, L = Lödöse osv. (4) (Bokstavsbrakteaterna skall av begripliga skäl här inte upptas till behandling). Den följs i början av Magnus Erikssons regering av en ny, tvåsidig typ med dynastivapnet, folklungalejonet, på åtsidan och en krona på frånsidan. Den kan dateras till tiden från Magnus' regeringstillträde och in på 1330-talet. Den finns också kombinerad med lejon på åtsidan samt bokstaven O eller uncialt N på frånsidan samt ytterligare några sällsynta varianter (5). Möjligen kan dessa bokstäver syfta på Magnus' norska kungarike (6). Till samma tid kan vi förlägga ett ytterst sällsynt mynt med krönt L på frånsidan; det anses ha slagits i Lödöse (7).

Som en direkt fortsättning på mynttypen med lejon (krona kommer ca 1340 eller sannolikt något tidigare en ny, som fortfarande visar folklungalejonet på åtsidan, men på frånsidan tre motvända, i triangel ställda kronor med en bokstav – många är företrädde – eller ett annat tecken (ros, kors, torn) i mitten (8). Detta är första gången trekronorsvapnet uppträder på ett svensk mynt (9). Denna myntgrupp utmyntades ymnigt under 1340-talet, troligen något längre, och säkert vid flera myntverk i landet (10).

Tillverkningen av tvåsidiga mynt upphör sedan för en tid, beträffande penningarna ända fram till Gustav Vasas regering.

Till 1350-talet, möjligen något längre, har man velat hänföra en typ av brakteater, som visar *två* motställda kronor, mellan vilka vi finner olika bokstäver, ett kors eller andra svårtolkade tecken. Denna grupp synes ha slagits under en myntunion mellan Sverige och Norge och i bägge rikena (11). Vad kronorna här symboliserar behöver därför knappast diskuteras.

Nästa gång trekronorsvapnet framträder är det på den nya valören *örtugen*, som slås från ca 1370 i Albrekt av Mecklenburgs namn (12). För första gången på mynt är kronorna ställda som vi är vana att se dem, dvs. två och en, dock endast på den första, sällsynta typen samt den som på osäkra grunder hänförs till Silverberget (nära Säter), medan de övriga, mera ymnigt slagna (Stockholm och Kalmar) har ett kors i vars övre vinklar två små snedställda kronor återfinns, medan en större krona döljer den nedre korsar-

Fig. 3. Förstoring av trekronorsvapnet på Magnus Erikssons mynt från slutet av 1330- och 1340-talen (fig 2b).

men. Den förra utformningen kom sedermera att behållas på mynten, såväl under unionskungarna som under Karl Knutsson och riksföreståndarna och allt framgent. Saknades annat primärmaterial skulle vi helt enkelt kunna säga: de tre kronorna införs under Magnus Eriksson – sannolikt under 1330-talets senare hälft – och får sin utformning, ställda 2 och 1, under Albrekt; genom att de är kända så tidigt, kan de inte, till skillnad från andra vapensymboler på de äldre medeltidsmynten, representera en dynasti som folkungarna (Albrekts dynastivapen var fö som bekant det krönte tjurhuvudet), utan något annat, mera knutet till riket (eller rikena) än till kungen personligen. Skulle man ta fasta på Magnus titel efter förvärvet av Skånelandskapen – konung av Sverige, Norge och Skåne – som han obesträtt bar vid denna tid, förstärkt med symboliken från myntunionens penningar något senare, vore saken klar. Men så enkelt är det inte. Låt oss därför övergå till det heraldiska material, som sigill, vapenböcker och annat erbjuder.

Den oerhört omfattande litteraturen om trekronorsvapnet kan inte här refereras i sin helhet. Att det skrivits så mycket i ämnet hänger givetvis samman med striden om rätten till detta vapen mellan Sverige och Danmark, som tog sin början på 1500-talet och egentligen ännu inte är avslutad (14), låt vara att den inte längre förs med någon större intensitet. Gemenamt för alla äldre förklaringar, fantastiska eller inte, är att kronorna ansågs – och anses – syfta på tre riken: för danskarna var det Kalmarunionens länder, för svenskarna något helt annat, vanligen de tre «folkländerna» i Uppland, som ursprungligen korade kungen vid Mora sten i Lagga socken – och därigenom också ett vapen för S:t Erik, som blev martyr i Uppsala 1160. En ny aspekt anlades av Heribert Seitz 1961. I sitt grundliga och på rikt material byggande arbete

har han satt in trekronorssymboliken i ett europeiskt sammanhang som ursprungligen symbol för Heliga Tre Konungar, Kölns skyddhelgon, samt dessutom visat på detta vapens förekomst på andra håll i Europa, bl a i den legendariske kung Arthurs sköld i högmåldeltida framställningar. Framlidne statsheraldikern Gunnar Scheffer har i en uppsats 1965 vidhållit sin uppfattning om Albrekt av Mecklenburg som trekronorsvapnets egentlige skapare. Detta har energiskt bestridits av den kände heraldikern Uno Lindgren (senast 1984). (15).

Tills för några år sedan fanns onekligen inte något annat heraldiskt material med denna symbolik från Magnus Erikssons regering än mynten. Tidigare förekommer detta endast på dels Magnus ladulås kontrastigill 1275-78, där de tre kronorna omger folkungalejonet, dels på Uppsala domkapitels sekret från 1300-talets början (16). Seitz har här velat se en klar påverkan från symbolen för Heliga Tre Konungar. Uno Lindgren har uttalat en förmodan, att Magnus över-

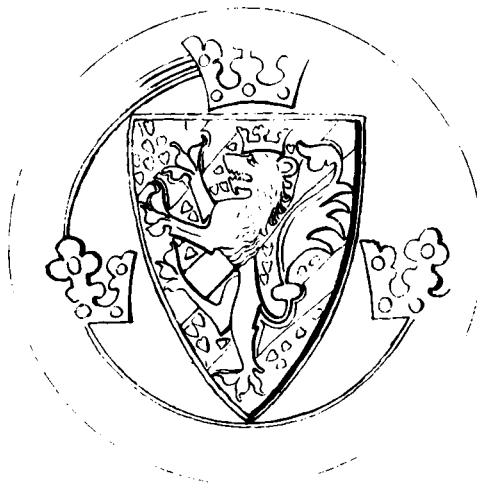

Fig. 4. Magnus Ladulås' sigill från 1275-78. Efter Hildebrand.

tagit kronorna från sin avsatte broder Valdemars tre krönte leoparder, som efter dennes slutliga avsättning saknar dylika (17). Konung Birger Magnusson använde inte de tre kronorna under hela sin regering, vare sig i sitt sigill eller på mynt.

Nyligen har man emellertid påträffat de tre kronorna i ett par sammanhang, där de i alla händelser måste dateras till tiden efter 1330 och före Albrekts usurperande av tronen 1363/64.

Den äldsta skölden har framtagits i kardinalen av Bayonnes palats i Avignon för några år sedan och nyligen publicerats (18). Den kan dateras till 1336, då ett allmänt möte hölls för dryftandet av ett internationellt korståg. Magnus hade 1334/35 besökt bl a Namur, där han hämtade sin gemål Blanche (Blanka).

Fig. 5. Trekronorsvapnet från kardinalspalatset i Avignon. 1336.

Om han samtidigt besökt påven i Avignon är inte känt, men omöjligt är det inte.

Det andra fyndet gjordes några år tidigare och härör från Ängsö medeltidkyrka, som efter en omfattande restaurering åter öppnades 1972. De där fram-

Fig. 6. Trekronorsvapnet från Ängsö kyrka. 1340-talet? Foto Ulf Gyllenhammar 1981.

tagna målningarna har presenterats av Åke Nisbeth 1982. Till dessa hör inte mindre än nio vapensköldar, varav fem av Nisbeth knyts till kyrkans byggherre och donator, Nils Abjörnson (Sparre av Tofta). De fyra återstående är kungliga och visar respektive Namurs vapen, tre kronor stolpvis ställda, Norge med sitt yxbärande lejon och folkungalejonet. Av bl a konsthistoriska skäl anser han målningarna sannolikt tillkomna på 1340-talet. I en nyligen publicerad uppsats (1984) har Jan Raneke med stor genealogisk och heraldisk lärdom sökt bevisa, att dels vissa identifieringar av vapnen inte kan stämma, dels att sköldtyper m m tyder på, att vapnen målats under Håkan Magnussons korta regeringstid i Sverige (Raneke anger den som 1362-65, vilket kan diskuteras – Håkan hade ju

försonat sig med fadern kort före dennes avsättning och fördrivande samt behärskade endast västra Sverige efter Albrekts ankomst). Namurskölden, den otydligaste av dem alla, uttyder Raneke som en sammanslagning av Valdemarsgrenens tre leoparder överlagda med den oäkta grenens, här styckad tre gånger i rött och gult.

Det är inte min avsikt att ta del i denna lärda debatt, i synnerhet som jag bara kunnat studera den omtvistade vapenskölden på ett otydligt foto och inte på plats. Helt övertygad av Ranekes resonemang på alla punkter är jag emellertid inte; han anser visserligen, att sköldformerna är något yngre än Nisbeths datering, men går inte in på dennes konsthistoriska analys.

Kvar står emellertid som ett obestriddigt faktum, att trekronorsvapnet är belagt *före* Albrekt av Mecklenburg och att det använts av Magnus Eriksson, i alla händelser i Avignon *samt* på den kort därefter mycket ymnigt präglade myntgrupp, som sammanfaller i tiden med hans titulatur som konung av Sverige, Norge och Skåne. Det kan helt enkelt inte bortförklaras eller tigas ihjäl. Och så blir de i alla fall en symbol för ett unionsrike!

Det har funnits flera skäl att ta upp trekronorsproblemet i en uppsats tillägnad Brita Malmer. Den äldsta delen av Kungl Myntkabinettets samlingar har nämligen sitt ursprung i trekronorstriden. Någon gång vid 1570-talets början, troligen 1572, beordrade Johan III sin och kungahusets gamle trotjänare, sekreteraren och arkivarien Rasmus Ludvigsson, att «samka gamla mynt» för att med dessas hjälp bättre bevisa Sveriges urgamla rätt till de tre kronorna. När Kungl Myntkabinettet 1975 blev ett självständigt museum underställt riksantikvarien skedde detta som ett resultat av hennes kamp under flera år. Så valde hon

också ett mynt med trekronorsvapnet från 1572 som den självständiga institutionens symbol!

Noter

1. För avbildningar av samtliga medeltida svenska mynttyper, se Lagerqvist 1970.
2. Se Hemmingsson 1979, s 57, och Lagerqvist 1979, s 76 ff.
3. Lagerqvist 1979. För datering, se Malmer 1980.
4. Kenneth Jonsson 1975/76, s 83 ff.
5. Lagerqvist 1970, s 86f.
6. Thordeman 1936, s 31, betvivlar detta.
7. Rasmuson 1946.
8. Lagerqvist 1970, grupp XXVII; Thordeman 1936, grupp XIX.
9. De flesta av dessa mynt var redan kända av Brenner 1691, men grovt feldaterade. – I detta sammanhang skall i korthet omnämnas, att det finns ett mycket sällsynt *danskt* mynt från den s k borgarkrigstiden, som också visar tre kronor i triangel på ena sidan, och som uppmärksammats av Seitz 1961. Det är daterat av den kände danske numismatikern P. Hauberg (Danmarks myntväsen og mynter i tidsrummet 1241-1377, *Aarb. for Nord. Oldkyndighed og Hist.* 1884, s 209 nr 33, Roskilde eller Saxkøbing) till Kristoffer II, av H. V. Mansfeld-Büllner (*Afbildninger af samtlige hidtil kjendte danske mønter fra tidsrummet 1241-1377*, Khvn 1887, nytryck med register ved J. C. Holm, Khvn 1954, nr 575, Roskilde) specificerat med namn på då regerande biskopar, Johan Hind 1321-30, och Johan Nyborg, 1330-1344. Myntet saknar inskrift. Frågan är, om mer än några få exemplar är kända (för det äldsta, se *O. Devegge's mynt- og medaillesamling* 1, Khvn 1851, s 242; det andra är från Bornholm, se G(alster), *Det danske rigsvaaben, Numismatisk Forenings Medlemsblad* X, 1926, s 34; åtta styck påträffades i Nykøbing, Odsherred, år 1930, se G. Galster, *Den kgl. Mønt- og medaillesamling i finansaaet 1929-1930*, Khvn 1931, særtryk af *Numismatisk Forenings Medlemsblad* XII, s 34 ff och nr 75; det yngsta är funnet i Højby kyrka i Nordväst-Sjælland, summarisk omnämnt av Jørgen Steen Jensen, *Mønter fra kirkegulvene i det gamle Holbæk Amt, Festskrift til K. G. Kaaber, Fra Holbæk Amt* 1976, s. 123): Någon säker fynddatering har man inte. Den svåra inflationsperiod Danmark genomgick från 1250 fram till dess att myntningen avstannade helt avsatte ett stort antal mynttyper, som i många fall har kyrkliga symboler, eftersom vissa biskopar hade mynträtt. Doch har Galster med full evidens (a.a., s 40) påvisat, att Nykøbingfyndet omdaterar detta mynt till ca 1290, knappast senare, allt-

- så till Erik Menveds regering. Den låga halten gör, att det inte kan ha tillkommit i Skåne. Om de tre kronorna vågar författaren här inte ha någon uttalad mening, annat än att de knappast har någon politisk, utan snarare religiös anknytning, antingen det rör sig om Heliga Tre Konungar eller något annat, eventuellt Treenigheten – man kan tänka på en begivenhet belagd 20 år efter myntets sannolika tillkomst, det 1310 av biskop Olof stiftade *Vor Frue Kapel*, «til Ære for den hellige og udelelige Treenighed, den allerhelligste Guds Moder, Jomfru Maria, og den salige Martyr Sct. Lucius» (C. M. Smidt, *Roskilde domkirkes middelalderlige bygningshistorie. Nationalmuseets Skrifter, Arkeol. Hist. Række III*, Khvn 1949, s 180, 185f. (Lund)). För vänliga hänvisningar tackes J.S. Jensen och K.G. Kaaber.
10. Vid utgrävningar i Uppsala påträffades nyligen ett stamppar för prägling av dylika mynt. Se Rudbeck och Sárkány 1979, s 113.
 11. Rasmusson 1943.
 12. Se Lagerqvist 1970, s 108 ff.
 13. Utöver artiklar i Kulturhistoriskt Lexikon för nordisk medeltid hänvisas till den inledande översikten hos Uno Lindgren 1984.
 14. Se senast den av S. Rimås framlagda riksdagsmotionen 1972:183 om trekronorsvapnets avlägsnande ur det danska riksvapnet. Motionen är i själva verket författad av Uno Lindgren.
 15. Not 13 a.a.
 16. Se B E Hildebrand 1862-67, pl V:25 och 14:194, samt Fleetwood 1936, fig 63-65. – Ytterligare tankar kring ett möjligt samband mellan de svenska tre kronorna och de krönte leoparderna (lejonerna) redan i Erik Erikssons vapen (1222-29, 1234-50) har framförts av Chr. v. Warnstedt: Die Krone als schwedische Rangzeichen... Jahrbuch 1970/71, Bd 8 u. 9 der neuen *Heraldischen Mitteilungen des Herald. Vereins »Zum Kleeblatt«*, Hannover (även utg. som *Heraldiska Småskrifter* nr 2, Sveriges Släkt-hist. och Herald. Samfund), s. 15 ff.
 17. Lindgren 1984, s 53. Denne har en intressant tanke om trekronorssymbolikens äldsta ursprung och samband med de tre krönte leoparder som förekommer redan i Erik Erikssons sigill. I likhet med Seitz hör Lindgren till de heraldiker som uppmärksammat det numismatiska materialet.
 18. de Löye 1983, s 495 ff.

Litteratur och förkortningar

Brenner 1691 = Elias Brenner: *Thesaurus nummorum sveo-gothicorum. Thet är en skatt af swenskt mynt. Suecica rediviva* 23. Stockholm

(1972). Nytryck kommenterat av N L Rasmusson och E Nat-horst-Böös.

Fleetwood 1936 = Harald Fleetwood: *Svenska medeltida kungasigill*. I. Stockholm.

Hemmingsson 1979 = Bengt Hemmingsson: Svenska bokstavs-brakteater från senmedeltiden. *Myntkontakt* 1979:3, s 56 ff.

Hildebrand 1862-67 = Bror Emil Hildebrand: *Svenska sigiller från medeltiden*. I-II. Stockholm.

Jonsson 1975/76 = Kenneth Jonsson: Fastlandsmyntningen under Birger Magnusson (1290-1318) med utgångspunkt från skatt-och lösfynd. *Nordisk Numismatisk Årsskrift* 1975-1976. Stockholm. S 83 ff.

Lagerqvist 1970 = Lars O. Lagerqvist: *Svenska mynt under vikingatid och medeltid (ca 995-1521) samt gotländska mynt (ca 1140-1565)*. Stockholm.

Lagerqvist 1979 = Lars O. Lagerqvist: Vad betyder vissa bokstäver på våra medeltidsmynt? *Myntkontakt* 1979:4-5, s 76 ff.

Lindgren 1984 = Uno Lindgren: Nytt om «Sveriges tree Chronor». *Heraldisk Tidsskrift* 1984, Bd 5:2. København. S 51 ff.

de Loye 1983 = Georges de Loye: Origine des armoiries royales de Suède à trois couronnes. *Comunicaciones al XV congreso internacional de las ciencias genealogica y heraldica*. II, s 495ff. Madrid.

Malmer 1980 = Brita Malmer: *Den senmedeltida penningen. Kungl Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Handlingar. Antikvariska serien* 31. Stockholm.

Nisbeth 1982 = Åke Nisbeth: *Ängsö kyrka och dess målningar. K Vitt Hist o Antikv Akademien, Handlingar. Antikvariska serien* 33. Stockholm.

Rasmusson 1943 = Nils Ludvig Rasmusson: Studier i norsk mynt-historia. *Fornvännen*. Stockholm. S. 174-181, 267ff.

Rasmusson 1946 = Nils Ludvig Rasmusson: En ny myntgrupp från medeltiden. *Fornvännen*. Stockholm. S. 44ff.

Raneke 1984 = Jan Raneke: Till frågan om Ängsömalningarnas datering. *Fornvännen*, Stockholm. S 104 ff.

Rudbeck och Sárkány: Gustaf Rudbeck och Tamás Sárkány: Sensa-tionellt fynd av medeltida myntstämp i Uppsala. *Myntkontakt* 1979:6, s 113.

Scheffer 1965: Gunnar Scheffer: Trekronorsvapnets mecklenburg-ska ursprung. *Heraldisk Tidsskrift* 1965, Bd 2:12, s 83 ff. Køben-havn.

Seitz 1961 = Heribert Seitz: *De tre kronorna. Det svenska riksvapnets europeiska sammanhang*. Stockholm.

Thordeman 1936 = Bengt Thordeman: *Sveriges medeltidsmynt. Nor-disk Kultur* XXIX. Stockholm m fl.